

ESBÂB-I NÜZÛL BAĞLAMINDA NESH AYETİNİN MAHİYET ANALİZİ

Ali PARLAK*

ÖZ

Nesh konusu İslami ilimlerin en kadim ve karmaşık konularından birisidir. Bu makalede nesh meselesiyle ilişkilendirilen ayetlerin nüzul vasatında ifade ettiği anlam ve vermek istediği mesaj ortaya çıkarılmıştır. Çalışmada nesh teorisiyle ilişkilendirilen Bakara sûresi 106. ayet esas alınarak konu ile ilişkilendirilen diğer ayetler incelenmiştir. Öncelikle söz konusu ayetin tarihi ve sosyolojik bağlamı, ait olduğu fikri havza tespit edilmeye çalışılmıştır. Fikrî bağlam tespit edildikten sonra ayette geçen nesh, ayet ve nesiye kelimelerinin anlamları tarihsel bağlama uygun olarak açıklanmıştır. Aynı şekilde tarihsel süreç içinde neshle ilişkilendirilen Nahl sûresi 101, Ra'd sûresi 39, ve Hac sûresi 52. ayetler de detaylı bir şekilde incelenmiş, nüzul ortamına uygun mana ve mesajları tespit edilmeye çalışılmıştır. Yapılan çalışma neticesinde nesh teorisiyle ilişkilendirilen ayetlerin anlam ve muhtevalarının çok daha farklı olduğu tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Tefsir, Nesh, Ayet, Nesiye, Esbâb-ı Nüzûl, Yorum

CONTENT ANALYSIS OF THE VERSE OF NASKH IN THE CONTEXT OF THE REASONS OF REVELATION

ABSTRACT

The subject of naskh (abrogation) is one of the most ancient and complex topics in Islamic sciences. This article aims at revealing the meaning and message intended by the verses associated with the issue of abrogation at the time of their revelation. In the article, other verses related to the topic are examined based on Verse 106 of the Al-Baqarah surah, which is fundamentally associated with the theory of abrogation. Initially, an attempt has been made to identify the historical and sociological context of this verse and the intellectual milieu to which it belongs. After determining the intellectual context of the verse, the meanings of the words *abrogation* (naskh), *nasiye*, and *verse* (ayah) constituting the verse have been explained in accordance to their historical context, and intellectual and philosophical milieu. Similarly, Verses 101 of Surah an-Nahl surah, 39 of Surah ar-Ra'd and 52 of the Surah al-Hajj, which are associated with abrogation over the historical process, have been examined in detail, and efforts were made to determine their meanings and messages appropriate to the environment of revelation. The studies have concluded that the meanings and contents of the verses associated with the theory of abrogation are quite different.

Keywords: Tafsir, Naskh, Ayah, Nasayah, Asbab al-Nuzul, Interpretation.

* Dr., Diyanet İşleri Başkanlığı, Presidency of Religious Affairs Ankara, Türkiye, aliparlak1974@hotmail.com, <https://orcid.org/0000-0003-2312-3700>, <https://ror.org/007x4cq57>.

Geliş Tarihi / Date of Submission : 22.01.2025

Kabul Tarihi / Date of Acceptance : 12.06.2025

Atıf / Citation: Parlak, Ali. "Esbâb-ı Nüzûl Bağlamında Nesh Ayetinin Mahiyet Analizi". *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 61 (Haziran 2025), 193-210. <https://doi.org/10.21054/deuifd.1624503>.

Etik Beyan ve Çıkar Çatışması: Yazar; çalışmanın hazırlanması esnasında bilimsel ve etik ilkelere uyulduğunu ve yararlanılan tüm kaynakların kaynakçada belirtildiğini, çalışmanın maddi açıdan fonlanmadığını, çıkar çatışması bulunmadığını beyan etmektedir.

Telif Hakkı & Lisans: Yazar, dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

Ethical Statement and Conflicts of Interest: The author declares that scientific and ethical principles were followed during the preparation of the study, all sources used were indicated in the bibliography, the study was not financially funded, and there is no conflict of interest.

Copyright & License: Author publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY 4.0

Giriş

Kur'an-ı Kerîm yirmi üç yıllık bir zaman diliminde muhatap kitlenin sosyo-kültürel dünyası ve düşünce ufkuyla diyalog halinde indirilmiştir. Yazılı kültürün gelişmediği bir vasatta nazil olan Kur'an, Hz. Muhammed ve muhatapları arasında tevhid ve peygamberlik ekseninde cereyan eden tartışma ve diyaloglara istinaden hayatın doğal akışı içinde şifahi bir hitap olarak teşekkül etmiştir. Olgu önce yaşanmış, yaşanan tartışma ve olaylara istinaden nazil olan vahiy hakemlik görevi icra etmiştir. Yani olgu sebep vahiy ise müsebbeb olarak varlık âlemine çıkmıştır. Bu durum nüzûl döneminde yaşanan birçok olay ve düşüncenin Kur'an'da referans olarak zikredilmesine sebep olmuştur.¹ Ancak hayatın doğal akışı içinde şekillenen hitabın metinleşme sürecinde ilk muhataplar için bedihi derecede açık olan olgu-nass ilişkisi kaybolmuş bütün detaylarıyla birlikte kaydedilememiştir. Söz ve hitap, hayat bulduğu ve teşekkül ettiği tarihi ve kültürel havzasından kopmuş böylece sözün indirilmesine sebep olan olay ve hadiseler kaydedilemediği için olgu-nass diyalektiği bu durumdan etkilenmiştir.² Ayetlerin olgu-nass diyalektiğine göre indirilmesi ilahi hitabın kaydı ve muhafazasına bir halel getirmemiş muhatapların dikkatlerini daha diri tuttuğu için olumlu katkı sağlamıştır.

Metnin tezahür ettiği tarihî havzayı yeniden kurgulamak ve olgu-nass diyalektiğini aslına uygun bir şekilde inşa edebilmek için elde yeterli bilgi ve belgenin olmaması Kur'an'ı anlama sorunu ile karşılaşanların bu eksikliği kendi birikim ve donanımına göre şekillendirmesinin yolunu açmıştır. Bu süreçte Kur'an'ın temel kavramlarının anlaşılması ve yorumlanmasında makas açılmış, Kur'an'da ilk muhataplar tarafından anlaşılmasında sorun yaşanmayan kavramlar derin felsefî ve epistemolojik tartışmaların konusu haline gelmiştir. Kur'an'ın ait olduğu tarihsel havzadan bağımsız olarak gelişen bu felsefî ve fıkri tartışmaları ilk muhatapların düşünce dünyaları ile telif etmek mümkün değildir. Kanaatimize göre tefsir, fıkıh, kelam gibi İslami ilimlerin en temel konularından olan ve halen bir neticeye kavuşturulamayan nesh konusunda da böyle bir süreç yaşanmış, kavramlara nüzul ortamındakinden farklı anlamlar takdir edilmiştir.³ İlk muhatapların nesh teorisi bağlamında gündeme gelen ayetlere sonraki dönemlerde kazandığı anlam gibi bir anlam yüklemeleri ve kendilerini böyle ucu açık bir tartışmanın içinde bulmaları izahı zor bir konudur. Bu durum belli bir süreçte teşekkül eden Kur'an metni açısından da izahı zor bir mesele olarak ortada durmaktadır.

En yaygın tarifi ile nesh, şer'î bir hükmün sonradan gelen şer'î bir hükümle ortadan kaldırılmasıdır.⁴ Buna göre Kur'an metni, metni baki hükmü mensuh, metni mensuh hükmü baki, hem metni hem de hükmü mensuh ayetler⁵ olarak kategorize edilmiştir. Zamanla nesh teorisi gelişmiş bu kategoriye sünnetin Kur'an'ı nesh etmesi de ilave edilmiştir.⁶ Diğer taraftan neshin geçmiş şeriatlerin ortadan kaldırılması

¹ Fatih Kanca, "İslam Vahyinde Nebevi Motifler", *Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 20 (2022), 6.

² Ömer Özsoy, "Tefsirin Açmazı Kur'an'ı Başka Zamanlara Konuşturmak", *Kur'an'ı Anlama Yolunda* (İstanbul: Kuramer Yayınları, 2017), 63.

³ Şah Veliyyullah ed-Dihlevî, *el-Ferzû'l kebîr fî usûlî't-tefsîr*, çev. Yahya Yaşar (İstanbul: Beyan Yayınları, 2018), 54; Ömer Dinç, "Hicri İlk Üç Asır Nesh Meselesinin Tarihi Süreci Üzerine Bir Tahlil Değerlendirmesi", *III. Türkiye Lisansüstü Çalışmalar Kongresi Bildiriler Kitabı-I* (İlem, Sakarya Üniversitesi, 2014), 204.

⁴ Ebû'l-Hattâb Katâde b. Diâme b. Katâde es-Sedûsî el-Basrî, *en-Nâsib ve'l-mensûh*, thk. Hâtim Salih ed-Dâmin (b.y.: Müessesetü'r-risâle, 1998), 6; Ebû İshâk İbrahim b. Mûsâ Şâtûbî, *el-Muvâfakât fî usûlî's-şer'ia*, çev. Mehmet Erdoğan (İstanbul: İz Yayıncılık, 2003), 3/101.

⁵ Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. İsmâil en-Nehhâs, *en-Nâsib ve'l-mensûh*, thk. Muhammed Abdüsselam Muhammed (Kuveyt: Mektebetü'l-Fellâh, 1408), 57-61; İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Usulü* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 1985), 127.

⁶ Ebû Abdillâh Muhammed b. İdrîs b. Abbâs eş-Şâfiî, *Tefsiru İmâm eş-Şâfiî*, thk. Ahmed b. Mustafa El-Ferrân (Suudi Arabistan: Dârü't-Tedmiriyye, 2006), 1/125; Ebû'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Süyûtî, *el-İtkân fî 'ulûmi'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Ebû'l Fazl İbrahim (b.y.: Heyetü'l Mısıriyye, 1974), 3/68.

bağlamında olduğu iddia edilmiştir.⁷ Ancak bu teorinin pratik karşılığını bulmak zor görünmemektedir. Kur'an'da nesh bağlamında verilen örnekler tam olarak bu tanımlamaya uymamaktadır. Kur'an'ın kendini diğer kutsal kitapları tasdik edici olarak konumlandırması⁸ da Kur'an ve diğer kutsal kitaplar arasındaki ilişkiyi nesh teorisi üzerinden açıklamayı zorlaştırmaktadır. Neshin fikhî anlamda kavramsal çerçevesini belirlemeye yönelik tartışmaların izlerine en erken mezhep imamı döneminde rastlanması⁹ bu alandaki çabaların Kur'an ile bir kitap olarak karşılaşmanın meydana getirdiği anlama sorunlarını çözmeye yönelik olduğuna işaret etmektedir.

Gelenegimizde nesh konusunda üç farklı yaklaşım ön plana çıkmaktadır. Bunlar Kur'an'da neshin olduğunu kabul eden, Kur'an'da neshin olmadığını iddia eden ve neshin geçmiş şeriatler bağlamında olduğunu iddia eden yaklaşımlardır.¹⁰ Nesh konusunda yapılan çalışmalar genelde bu üç temel yaklaşıma göre şekillenmektedir. Nesh teorisi esas alınmakta ayetler buna göre anlaşılmakta ve yorumlanmaktadır. Neshle ilişkilendirilen ayetlerin özgün/çekirdek anlamı üzerinde yeni bir değerlendirme ve yaklaşım sergilenmemektedir. Bahse konu ayetlerin hangi ortam ve tartışma konusuna istinaden indirildiğinin doğru bir şekilde tespit edilememesi, gelenek tarafından önümüze konulan verilerin peşinen doğru kabul edilip sorgulanmaması, bu alandaki çabaları akim bırakmıştır. Hâlbuki yapılması gereken en önemli iş ayet ve kavramların metin içi ve tarihsel bağlamda olduğu kadar metnin hakemlik ettiği muhatapların düşünce dünyası ve günlük hayatlarında hangi sorun ve tartışmaya istinaden indirildiğinin belirlenmesidir. Bu makale nesh konusu ile ilgili yapılan çalışmaları kritik etmek ve değerlendirmekten ziyade konu ile ilişkilendirilen ayetlerin özgün anlamlarını ortaya çıkarmayı hedeflemektedir. Tespit edebildiğimiz kadarıyla nesh teorisine delil gösterilen ayetlerin daha sade ve anlaşılabilir bir izahını yapmak mümkündür.

1. Ayetin Fikri ve Tarihsel Bağlamı

Bakara suresi Medine döneminde ilk indirilen suredir.¹¹ Birçok farklı konudan bahsetmesi ve Kur'an'ın en uzun suresi olması onun uzun bir zaman diliminde peyderpey indirildiğini göstermektedir.¹² Surede Yahudilerle Müslümanlar arasında yaşanan teo-politik konular önemli bir yer tutmaktadır. Bu sebeple gelenegimizde nesh ayeti olarak kodlanan ve meşhur olan ayet “nesh” kavramından daha kapsamlı bir mana ve mesaj ifade etmekte olup¹³ ayetin bu tartışmalar bağlamında değerlendirilmesi gerekmektedir. Bakara sûresi 106. ayetin yaygın kabule göre mealı şöyledir: *Biz bir âyetin hükmünü yürürlükten kaldırır veya onu unutturur (ya da ertelersek), yerine daha hayırlısını veya mislini getiririz. Allah'ın gücünün her şeye hakeyle yettiğini bilmez misin?*¹⁴ Ayete böyle bir anlam takdir etmek ayetin lafzi delaletine de uymamaktadır. Bu çalışmada, mezkûr ayet merkeze alınarak konu ile ilişkilendirilen diğer ayetler incelenecektir. Ayetin ilk muhataplar nezdindeki anlam ve vermek istediği mesajın doğru bir şekilde tespit edilebilmesi için indirildiği fıkri bağlamın bilinmesi önem arz etmektedir. Her söz ortaya çıktığı özgün bağlamında biricik anlama delalet ettiği gibi muhataplarına muayyen bir mesaj iletmek üzere indirilen Kur'an'ın her bir ayetinin ilk/çekirdek anlamını ortaya çıkarabilmek için de nazil olduğu özgün bağlamın doğru tespit edilmesi önem arz etmektedir. Ayetlerin özgün bağlamı tespit edilmeden yapılan her anlama faaliyeti gerçeklerden uzaklaşma ve ayetlere kastedilenden farklı anlamlar yükleme riskini içinde barındırmaktadır.

⁷ Ebû'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâil b. Şihâbiddîn Ömer İbn Kesîr, *Tefsîrül-Kur'ânî'l-'Azîm*, thk. Sami b. Muhammed Sellâme (b.y.: Dâru Taybe, 1999), 1/379.

⁸ Âl-i imrân 3/3.

⁹ Abdurrahman Çetin, “Nesih”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32/580; Selim Türcan, *Neshin Problematik Tarihi* (Ankara: Otto Yayınları, 2017), 139.

¹⁰ M. Sait Şimşek, “Kur'an'da Nesh Meselesi”, *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2 (1986), 246.

¹¹ Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr b. Ferh el-Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmî'l-Kur'ân*, thk. Ahmed el-Bürdûnî - İbrahim Atfîş (Kâhire: Dârü'l Kütübi'l Mısriyye, 1964), 1/152; Gözeler Esra, *Kur'an Ayetlerinin Tariblendirilmesi* (İstanbul: Kuramer Yayınları, 2016), 197.

¹² Emin Işık, “Bakara Sûresi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 4/526.

¹³ Mustafa Öztürk, *İlâhî Hitâbın Tefsiri* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2023), 3/104.

¹⁴ *Kur'an-ı Kerim Meâlî* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2013), 16.

Hız. Peygamber Medine'ye hicret ettiğinde Medine'de 1500 Müslüman, 4 bin Yahudi ve yaklaşık 4 bin putperest Arap olmak üzere 10 bin insan yaşıyordu.¹⁵ Yahudiler sahip oldukları köklü vahiy ve peygamberlik geleneği sayesinde daha organize bir topluluktu. Tevrat'ın çocuklara öğretilmesini ibadet kabul eden Yahudiler bu maksatla eğitim kurumları oluşturmuşlardı. Hız. Peygamber, Tevrat'ın öğretildiği *beytülmidrâs* adlı eğitim kurumlarını zaman zaman ziyaret eder ve İslam'ı tebliğ ederdi.¹⁶ Yahudiler, Hız. Peygamber ve Müslümanlarla ilmi tartışmalar yapıyor ve ciddi bir muhalefet oluşturuyorlardı.¹⁷ Mekke döneminde müşriklerin muhalefet rolünü, Medine dönemine gelindiğinde Yahudiler icra ediyordu. Nitekim Bakara sûresi başta olmak üzere Medine'de nazil olan sûrelerde önemli ölçüde Yahudilerle yaşanan teo-politik tartışmalara yer verilmesi buna işaret etmektedir.

Müslümanlarla Yahudiler arasındaki önemli teolojik tartışmalardan biri Mescid-i Harâm'ın kible olarak belirlenmesi üzerine yaşanmıştır. Yahudiler Tevrat'taki bilgilere istinaden¹⁸ Hız. İbrahim tarafından ilk yapılan mescidin Kâbe olmadığını savunmuşlardır. Yahudilerin iddiasına göre Hız. İbrahim'in yaptığı ilk mescit Filistin'e hicret ettiği zaman Kenan diyarında yaptığı sunaktır.¹⁹ Bu bilgilere istinaden bütün peygamberlerin yöneldiği Mescid-i Akşa'dan farklı yöne doğru yönelen Müslümanları eleştirmektedirler.²⁰ Yahudilerin bu iddialarına karşı Kur'an, Mescidi Harâm'ın daha önce inşa edildiğini bildirmektedir.²¹ Hatta Hız. İbrahim ve İsmail tarafından Kâbe'nin inşa edilmesi ve onların Kâbe'nin hizmetinde görevlendirilmeleri²² ile ilgili kıssa da Kâbe'nin kible olması sebebiyle yaşanan tartışmalar bağlamında nazil olmuştur ve Yahudilerin iddialarına reddiye sadedinde anlatılmıştır.

Hız. İbrahim'in kimliği ve ona yakınlık meselesi de Yahudilerle yaşanan tartışma konularındandır. Yahudi inancına göre Hız. İbrahim'le başlayan seçilmiş ırk anlayışına göre peygamberlere yakınlık inançtan ziyade neseple alakalıdır. Bu sebeple Yahudiler Hız. İbrahim başta olmak üzere kendilerine gönderilen peygamberlerin gerçek ve tek varisi olduklarını iddia etmektedir.²³ Kur'an-ı Kerim'de ise Hız. İbrahim'e yakınlık Allah'a iman ve Hız. Muhammed'e tabi olma üzerinden temellendirilmektedir.²⁴ Yine gerek Yahudiler gerekse Hristiyanlar kendilerinin doğru yolda olduğunu ispat etmek için Hız. İbrahim'in Yahudi ve Hristiyan olduğunu iddia ediyorlardı. Ancak Kur'an onların bu iddialarını asılsız bulmakta ve reddetmektedir.²⁵

Yahudilerin Hız. Peygamber ve Müslümanlara karşı propaganda aracı olarak kullandıkları konulara ışık tutan ayetlerden biri de Bakara sûresi 79. ayettir. Bu ayet genellikle Yahudi din adamları tarafından özellikle Tevrat'ın Hız. Peygamberin sıfatları ile ilgili bölümlerinin tahrif edildiği ve değiştirildiği şeklinde

¹⁵ Nuh Arslantaş, *Hız. Muhammed Döneminde Yahudiler* (İstanbul: Kuramer Yayınları, 2016), 122.

¹⁶ Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd b. Kesîr b. Gâlib el-Âmülî et-Taberî, *Câmi'ü'l-beyân an te'vîli'l Kur'an*, thk. Ahmed Muhammed Şakir (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2000), 2/288-289; Ebû Muhammed el-Hüseyn b. Mes'ûd b. Muhammed b. el-Ferrâ el-Begavî, *Me'âlimü't-tenzîl*, thk. Abdurrezzâk El-Mehdî (Beyrût: Dârü İhyâ't-Türâs el-Arabî, 1420h.), 1/424; Arslantaş, *Hız. Muhammed Döneminde Yahudiler*, 295.

¹⁷ Muhammed Âbid el-Câbirî, *Fehmü'l Kur'an*, çev. Muhammed Coşkun (İstanbul, 2017), 3/126.

¹⁸ Abraham ülkede dolaşmaya başladı, sonunda Şekim'deki More meşesine kadar ilerledi. O günlerde orada Kenanlılar yaşıyordu. Rab Abram'a görünerek "Bu toprakları senin soyuna vereceğim" dedi. Abram kendisine görünen Rabbe orada bir sunak yaptı. Oradan Beyt-El'in doğusundaki dağlık bölgeye doğru gitti. Çadırını batıya düşen Beyt-El ile doğuya düşen Ay kenti arasına kurdu. Orada Rabbe bir sunak yaptı ve Rabbe yakardı. Sonra kona göçe Negev'e doğru ilerledi. (Kitab-ı Mukaddes, Tekvin 12/6-9)

¹⁹ Câbirî, *Fehmü'l Kur'an*, 3/178.

²⁰ el-Bakara 2/142.

²¹ Âl-i imrân 3/96.

²² el-Bakara 2/125-27.

²³ Salime Leyla Gürkan, "Temel Kavramlar", *Kur'an'da Yahudiler* (İstanbul: Kuramer Yayınları, 2019), 94.

²⁴ Âl-i imrân 3/68.

²⁵ Âl-i imrân 3/65.

anlaşılmıştır.²⁶ Ancak burada da Yahudi din adamlarının Hz. Peygamber ve Kur'an'a karşı yürüttükleri propagandaya işaret edilmektedir. Yahudi din adamları kendi cemaatlerini motive etmek ve Müslümanların safına katılmalarını engellemek için tıpkı müşriklerin Hz. Peygamberden okuyacakları bir kitap getirmesini istemeleri gibi²⁷ Hz. Muhammed'in yazılı bir kitap getirmediğini, kendi ellerinde ise yazılı bir kitap olduğu propagandasını yapmışlardır. Elleriyle yazdıkları Tevrat pasajlarını ayet arıyorsanız Allah'ın ayetleri budur şeklinde propaganda aracı olarak kullanmışlardır. Böylece dini bir cemaat olmanın sağladığı imkân ve ayrıcalıkları devam ettirmişlerdir. Cemaat olmanın sağladığı imkânları Kur'an ayetlerine tercih etmişlerdir. Ayrıca kesin inançlı dini gruplarda kutsal metinlerle istediğin gibi oynamak ve toplumun buna tepkisiz kalması hemen hemen imkânsız bir konudur. Dolayısıyla Bakara sûresi 106. ayet Müslümanlarla Yahudiler arasında vahiy, peygamberlik ve şeriatlerdeki farklılıklar bağlamında yoğun tartışmaların yaşandığı bir dönemde, bir duruş ve tavır sergilemek üzere nazil olmuştur.

2. Nesh Ayetinin Kavramsal Tahlili

Kur'an'ın anlaşılması ve yorumlanmasında kelimelere anlam takdir ederken hem metin içi hem de ait olduğu fikrî ve tarihsel bağlama muvafık bir anlam verilmesi önem arz etmektedir. Nesh teorisinin merkezinde bulunan Bakara sûresi 106. ayetini anlama ve yorumlamada kavramlara anlam takdir ederken büyük kırılmaların ve eksen kaymalarının yaşandığı görülmektedir. Kelimelere takdir edilen anlamlar hem metin içi bağlam hem de tarihsel arka plandan oldukça uzaktır. Bahse konu ayette *nesh*, *ayet* ve *nesiye* olmak üzere üç temel kavram bulunmaktadır.

2.1. Ayet Kelimesi

Ayet kelimesi bir şeyin ve bir amacın mevcudiyetini gösteren alamet ve ibret anlamına gelmektedir.²⁸ Kur'an-ı Kerim'de 382 kez geçen kelime; mucize,²⁹ alamet,³⁰ ibret,³¹ harikulade iş,³² burhan ve delil³³ anlamlarında kullanılmaktadır.³⁴ Kur'an'da yeryüzü ve gökyüzünde bulunan her şeyin Allah'ın varlığına işaret eden bir ayet olduğu ifade edilmektedir.³⁵ Nuh tufanı, Hz. Salih'in devesi, Hz. Musa'nın asası ve diğer mucizeleri, Hz. İsa'nın babasız olarak dünyaya gelmesi, çamurdan yapılmış kuş heykeline can vermesi, ölülerin diriltmesi, evlerde saklanan yiyecekleri haber vermesi gibi hissi mucizeler de ayet olarak belirtilmektedir.³⁶

Kur'an-ı Kerim'de ayet kelimesi bugünkü meşhur olduğu manada sûreleri oluşturan bölüm veya şer'î hüküm anlamında kullanılmamaktadır. Kur'an'da "bunlar kitabın ayetleridir"³⁷ ifadelerindeki ayet kelimesi de alamet ve işaret anlamına gelmekte olup tevhid, nübüvvet ve dirilişin hak olduğunu göstermek için ileri

²⁶ Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd b. Kesîr b. Gâlib el-Âmülî et-Taberî, *Câmi'ü'l-beyân an te'vîli'l Kur'ân*, thk. Ahmed Muhammed Şakîr (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2000), 2/271; Ebû İshak İbrahim bin es-Serrî ez-Zeccâc, *Me'ânî'l-Kur'ân*, thk. Abdulcelîl Şelebi (Beyrut, 1988), 1/160.

²⁷ el-İsrâ 17/93.

²⁸ Halîl b. Ahmed el-Ferâhidî, *Kitâbü'l-ayn* (Kum, 1414), 1/122; Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem b. Alî b. Ahmed el-Ensârî er-Rüveyfî İbn Manzûr, *Lisânü'l Arab* (Beyrût: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2003), 15/61; Ebu'l-Hasen Mukâtil b. Süleyman b. Beşîr el-Belhî Mukâtil, *el-Vücûh ve'n-nezâir*, thk. Ahmed Ferîd el-Mezîdî (Lübnan: Dârü'l Kütübî'l İlmiyye, 2008), 140; Ebu'l-Hasen Mukâtil b. Süleyman b. Beşîr el-Belhî Mukâtil, *el-Eşbâh ve'n-nezâir*, thk. Abdullah Mahmûd Şehâte (Mısır: el-Heyetü'l Mısıriyye, 1994), 300.

²⁹ el-Bakara 2/211

³⁰ el-Bakara 2/248

³¹ Tâhâ 20/128.

³² el-Mü'minûn 23/118.

³³ er-Rûm 30/60.

³⁴ Cerrahoğlu, *Tefsir Usulü*, 55.

³⁵ Yûsuf 12/105.

³⁶ Yusuf Şevki Yavuz - Abdurrahman Çetin, "Ayet", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 4/242.

³⁷ Yûsuf 12/1; er-Ra'd 13/1; eş-Şu'arâ 26/2; en-Neml 27/1; el-Kasas 28/2.

sürülen deliller anlamına gelmektedir. Hatta “okuma, tilavet etme” gibi fiillerle birlikte zikredilen ayet kelimesi bile bu anlamda kullanılmaktadır. Bu tür ifadelerde geçen “ayetlerin okunması”ndan maksat yazılı bir metnin telaffuz edilmesi değil Allah’ın yaratıcılığı ve kudretine işaret eden delillerden haber verilmesidir.³⁸ Yani okuma ile kastedilen kainat ve tabiat olayları ile geçmiş peygamberler ve kavimleri ile mücadelesini bildiren pasajların okunmasıdır ki burada da ayet kelimesi tabiat olayları ve peygamberlerin yaşadığı olaylara işaret etmektedir. Sözün kendisi değil medlulü ayettir. Ayet kelimesinin sûreleri oluşturan cümleler anlamında olduğunu ispat etmek için kullanılan ayetlerde bile ayet kelimesi sözden ziyade sözün ifade ettiği olguya delalet etmektedir.³⁹

Kur’an’da ayet kelimesi, sözün kendisinden ziyade ifade ettiği olgu ve olaylara işaret eden bir muhtevaya sahiptir. Bu bağlamda Kur’ân’ın önemli bir bölümünü teşkil eden kıssalar da Allah’ın ayetleri olarak sunulmaktadır.⁴⁰ Kur’an’da kâinattaki varlıklar ve tabiat olayları, geçmiş kavimlerin başına gelen olaylar ayet/delil olarak ifade edilirken yaşanan anlam kayması sebebiyle bu ayetleri idrakimize sunan sözler ayet olarak telakki edilmiştir. Olgunun yerini söz almıştır. Ayet kelimesiyle sözün delalet ettiği olgunun kendisi kastedilirken zamanla yaşanan anlam kayması sonucu metnin kendisi ayet olarak telakki edilmiştir. Olayın daha iyi anlaşılabilmesi için örnek vermek gerekirse Kur’an’da Hz. Musa’nın hayatını anlatan bölümler, yani yaşanan olayların kendisi ayet olarak ifade edilirken daha sonra metnin kendisi ayet olarak telakki edilmiş ve hadiselerden ziyade metin üzerinde bir yoğunlaşma ve tartışma yaşanmaya başlamıştır.

Müslümanların Mekke’de ablukaya alındığı bir dönemde nazil olan⁴¹ Yûsuf suresinde Hz. Yûsuf’un hayatı da ayet olarak takdim edilmektedir. Burada Hz. Yûsuf’un hayat hikayesi boykot döneminde zor şartlarda yaşayan Müslümanlara Allah’ın yardım edeceğini ispat etmek üzere bir delil olarak zikredilmektedir. Allah’ın Hz. Yûsuf’u kuyudan kurtarıp Mısır’a sultan yaptığı gibi Müslümanları da ablukadan kurtaracağı müjde ve tesellisine işaret etmektedir. Dolayısıyla surenin birinci ayetinde ayet kelimesiyle sözden ziyade Hz. Yusuf’un hayat hikayesi kastedilmektedir. Yer ve göklerin yaratılması gece ve gündüzün arka arkaya gelmesinden bahseden pasajlarda da ayet kelimesi kâinat ve tabiat olaylarının kendisine işaret etmektedir.⁴² Kur’an’da hem kâinattaki hadiseler hem de geçmiş peygamberlerin gösterdiği hissi mucizeler ve kavimlerinin başına gelen musibetler Allah’ın varlığı ve insanlığa müdahalesini gösteren birer ayet olarak takdim edilmektedir. Ayet kelimesi Allah’ın kalam ve sözünü tanımlamaktan ziyade eylem ve fiillerine işaret etmektedir. Nesh ayetinde de ayet kelimesi şer’î hüküm anlamına gelmemektedir. Allah’ın varlığı ve kudretine delalet eden deliller anlamında kullanılmaktadır.

2.2. Nesiye Kelimesi

Kur’an-ı Kerim’de yaygın bir kullanıma sahip olan *nesiye* kelimesi “unutmak ve kasıtlı olarak terketmek” anlamlarında kullanılmaktadır.⁴³ Kelime Allah hakkında kullanıldığı ayetlerde “terketmek”, kullar için kullanıldığı ayetlerde ise “terketmek ve unutmak” anlamına gelmektedir.⁴⁴ Ancak *nesiye* kelimesinin geçtiği ayetlerin anlaşılmasında yeterince hassasiyetin gösterilmediği anlaşılmaktadır. Ceza gerektiren ve eleştiri içeren mesajlara sahip ayetlerdeki *nesiye* kelimesine “unutmak” yerine “terketmek”

³⁸ Câbirî, *Fehmü’l Kur’ân*, 3/119.

³⁹ Ebü’l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Ali b. Muhammed el-Bağdâdî İbnü’l-Cevzî, *Nüzhetü’l-a’yûni’n-nevâzir fî ‘ilmi’l-vücûb ve’n-nezâir* (Beyrut: Dârü’l Kütübî’l İlmiyye, 2000), 50.

⁴⁰ el-Kalem 68/15; Yûsuf 12/1.

⁴¹ Bekir Topaloğlu, “Yûsuf Sûresi”, *Türkiye Diyanet Vakefi İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 44/28.

⁴² el-Bakara 2/22; Âl-i İmrân 3/190.

⁴³ Mukâtil, *el-Vücûb ve’n-nezâir*, 100; İbnü’l-Cevzî, *Nüzhetü’l-a’yûni’n-nevâzir fî ‘ilmi’l-vücûb ve’n-nezâir*, 280; İbn Manzûr, *Lisânü’l Arab*, 15/322.

⁴⁴ İbrahim Kâfi Dönmez, “Nisyan”, *Türkiye Diyanet Vakefi İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 33/144-145.

anlamı takdir edilmesi daha isabetli görünmektedir. Çünkü birçok ayet ve hadiste gerek soyut gerekse somut durumlarla ilgili ifadelerden, unutmanın dinen bir mazeret kabul edildiği anlaşılmaktadır.⁴⁵ Kelimeye hem ceza ehliyetini ortadan kaldırmaya sebep olan unutmak anlamı takdir edilmesi hem de bu eylem sebebiyle faile ceza takdir edilmesi çelişkili bir durumdur. Bu ve benzer ayetlerde kelimenin “terketmek” olarak anlaşılması daha uygundur.⁴⁶ نَسُوا اللَّهَ فَنَسِيَهُمْ Onlar Allah'ı terk etti. Allah da onları terk etti.⁴⁷ وَلَقَدْ عَهِدْنَا إِلَىٰ آدَمَ قَالَ كَذَلِكَ أَتَتْكَ آيَاتُنَا فَنَسِيَهَا وَكَذَلِكَ الْيَوْمَ Biz daha önce Adem'e (yasak ağaca yaklaşmama hususunda) emrimizi bildirmiştik. Ama o emrimizi terketti. Biz Adem'de emre itaatle ilgili bir kararlılık görmedik.⁴⁸ Yine وَمِنَ الَّذِينَ قَالُوا إِنَّا نَصَارَىٰ أَخَذْنَا مِيثَاقَهُمْ فَنَسُوا حَظًّا مِمَّا ذُكِّرُوا بِهِ (Bugün kör olarak başredilmenin sebebi) sana ayetlerimizi geldiğinde onları terk etmendir. İşte bugün de sen terkedildin.⁴⁹ Biz vaktiyle, “Biz Hristiyanız.” diyenlerden de (Hz. İsa vasıtasıyla) söz almıştık. Ne yazık ki onlar da (kendilerine bildirdiğimiz vahyi) terk ettiler.⁵⁰

Kanaatimize göre Bakara sûresi 106. ayetteki *nesh* kelimesi de “terketmek” anlamında kullanılmıştır.⁵¹ Bu durumda kelime “size terk edilmesini mubah gördüğümüz” anlamına gelmektedir.⁵² Ancak kelimeye “unutturmak” anlamı takdir edilmiş⁵³ bu anlamı ispat etmek ve örneklemek için Kur'an vahyinin korunmuşluğuna hâlel getirecek rivayetler tefsir kaynaklarında yer almıştır. Bu rivayetlere göre Sahabiler gece Kur'an okumak için kalktıklarında bazı sûreleri okuyamamışlar bunun sebebini sorduklarında, Hz. Peygamber bu sûrenin hem lafzının hem de hükmünün kaldırıldığını ifade etmiştir. Yine Ahzâb sûresinin Bakara sûresi kadar uzun olduğu ancak bu sûrenin de önemli bir kısmının unutturulduğu rivayetlerde yer almaktadır.⁵⁴

2.3. Nesh Kelimesi

Nesh kelimesi sözlükte silmek, değiştirmek, kopya etmek anlamlarına gelmektedir.⁵⁵ Kur'an-ı Kerim'de *nesh* kelimesinin hangi anlamda kullanıldığı dildeki örnekler üzerinden belirlenmiş ve delillendirilmiştir. Şevkânî'ye (ö. 1250/1834) göre *nesh* kelimesi “bir şeyi nakl etmek, bir hükmü iptal ve izale etmek” anlamlarına gelmektedir. Bir kitabın kopya edilmesi bağlamında kullanıldığında *nesh* kelimesi nakletmek anlamına gelmektedir. Levh-i mahfuzdaki aslından kopya edildiği için Kur'an'ın hepsi mensuh bir kitaptır. Buna göre *Biz yaptıklarınızı kaydediyoruz*.⁵⁶ ayetinde *nesh* kelimesi “nakletmek, kaydetmek” anlamında kullanılmaktadır. Bir şeyi iptal ve izale etmek anlamında kullanımı ise iki farklı şekilde olmaktadır. Bunlardan birincisi bir şeyi iptal etmek ve yerine yeni bir şey koymak anlamına gelmektedir ki dilde bu anlamı destekleyen kullanım şöyledir: نَسَخْتُ الشَّمْسُ الظَّلَّ “güneş gölgeyi yok etti.” Buna uygun olarak Bakara sûresi 106 ayetinde *nesh* kelimesi “bir hükmü iptal edip yerine yeni bir hüküm koymak” anlamına gelmektedir. *Nesh* kelimesinin bir şeyi yerine yeni bir şey koymaksızın izale etmek anlamında kullanıldığını gösteren delil ise şöyledir: وَنَسَخْتُ الرِّيحَ آثَارَ الدِّبَابِ “rüzgâr beldelerin eserlerini örttü, gizledi.” Hac sûresi 52.

⁴⁵ Dönmez, “Nisyan”, 33/145.

⁴⁶ İbn Manzûr, *Lisânü'l Arab*, 15/322.

⁴⁷ et-Tevbe 9/67.

⁴⁸ Tâhâ 20/115.

⁴⁹ Tâhâ 20/126.

⁵⁰ Ebu'l-Hasen Mukâtil b. Süleyman b. Beşîr el-Belhî Mukâtil, *Tefsîru Mukâtil b. Süleyman*, thk. Abdullah Mahmûd Şehâte (Beyrut: Dâru İhyâ't-Türâs, 1423), 2/383.

⁵¹ Zeccâc, *Me'âni'l-Kur'ân*, 4/190.

⁵² en-Nehhâs, *en-Nâsîh ve'l-mensûh*, 60.

⁵³ Muhammed b. Ebi'l Hasan b. Hüseyin en-Nisâbü'rî Ebu'l Kâsım Necmüddîn, *İcâzû'l beyân an me'âni'l-Kur'ân*, thk. Hanîf b. Hasan el-Kâsımî (Beyrût: Dâru'l-garbi'l-İslâmî, 1415), 1/118.

⁵⁴ el-Begavî, *Me'âlimü't-tenzîl*, 1/153.

⁵⁵ Ebû Abdillâh Zeynüddîn Muhammed b. Ebi Bekr b. Abdilkâdir er-Râzî, *Muhtârü's-Sıhâb*, thk. Yusuf eş-Şeyh Muhammed (Beyrut: el-Mektebetü'l-asriyye, 1999), 309; İbn Manzûr, *Lisânü'l Arab*, 3/65.

⁵⁶ el-Câsiye 45/29.

ayetindeki *nesh* kelimesi de bu örneğe uygun olarak “izale etmek” anlamında kullanılmıştır.⁵⁷ Hâlbuki bu ayette Allah’ın şeytanın ilga ettiği asılsız iddiaları çürüttüğü ve kendi ayetlerini getirdiğinden söz edilmektedir.

Kanaatimize göre *nesh* kelimesinin anlamı belirlenirken kullanılan dilsel karine unsurları yeterince dikkatli değerlendirilmemiştir. Gerek sözlük gerekse tefsirlerde *nesh* kelimesinin “bir şeyi iptal edip yerine başka şeyi geçirmek” anlamına geldiğini ispat etmek için (وَالْعَرَبُ تُقُولُ: نَسَخْتُ الشَّمْسَ الظَّلَّ وَأَنْتَسَخْتُهُ أَرْأَيْتَهُ، وَالْمَعْنَى) (أَذْهَبَ الظَّلَّ وَحَلَّتْ مَحَلُّهُ “Arap güneş gölgeyi yok etti sözüyle güneş gölgeyi ortadan kaldırdı, gölgenin yerine geçti der” ibaresi kullanılmaktadır.⁵⁸ Bu ibare üzerinden *nesh* kelimesine “bir hükmü iptal edip yerine yeni bir hüküm koymak” anlamı takdir edilmektedir. Bu değerlendirme ve buna istinaden yapılan anlamlandırmalar sorunlu görünmektedir. Çünkü güneş gölgeyi yok etmez ortaya çıkarır. Güneş gölgenin sebebidir. Sebep müsebbebi yok edemez. Ortaya çıkmasını sağlar. Nitekim Ömer en-Nesefî de (ö. 537/1142) bu ibareyi bir kitabı istinsah etmek gibi güneşin gölgenin yerini değiştirmesi şeklinde yorumlamaktadır.⁵⁹ Yani güneş geldiği bakış açısına göre gölgenin yerinin değişmesine sebep olabilir yok olmasına ve ortadan kalmasına sebep olamaz. Dolayısıyla mezkûr ibarede *nesh* kelimesinin anlamını “istinsah etmek” olarak takdir etmek daha isabetli görünmektedir. Ayrıca Kur’an’da gölge Allah’ın ayetlerinden biri olarak sunulmakta ve güneşin gölgeyi ortaya çıkardığı vurgulanmaktadır.⁶⁰ İnsani tecrübenin bir yansıması olan dilde güneş gölgeyi yok etti gibi bir kullanımın olmaması, buna karşılık güneş-gölge ilişkisini tanımlamak için “gölge düşmek” gibi kullanımın olması bu kanaati güçlendirmektedir.⁶¹ Dolayısıyla bu ibaredeki kullanımından hareketle *nesh* kelimesine “bir şeyi ortaya çıkarmak, görünür kılmak, kayıt altına almak” şeklinde anlam takdir etmek mantiken daha isabetli görünmektedir.⁶² Kanaatimize göre dilde galatı meşhur olarak böyle bir kullanım olsa bile Kur’an’da *nesh* kelimesi “bir şeyi istinsah etmek, nakletmek” anlamında kullanılmakta olup Bakara sûresi 106. ayette de bu anlamda kullanılmaktadır.

3. Nesh Kelimesinin Geçtiği Diğer Ayetlerin Bağlam ve Anlamı

Kur’an’da *nesh* kelimesi dört ayette geçmektedir. Kelime bu ayetlerde “bir şeyi kaydetmek, ortaya çıkarmak, kopya etmek” anlamlarında kullanılmaktadır. *Musa’nın öfkesi yatışınca yerdeki levhaları aldı. O levhalarda rahlelerinden korkanlar için bir rehber ve aynı zamanda rahmet olan hükümler yazılıydı.*⁶³ Bu ayette *nesh* kelimesinden türetilen bir isim olan *nüşa* kelimesi “Allah’ın emirlerinin kaydedildiği levha” anlamına gelmektedir. Burada Allah katındaki söz ve mesajın levhalara yazıldığı ve kopya edildiği anlamı ön plana çıkmaktadır.

Nesh kelimesinin geçtiği ve anlaşılması güç ayetlerden biri de Hâcc sûresi 52. ayettir. Müfessirlerin çoğu bu ayeti peygamberlerin vahiy alması sırasında şeytanın müdahalesi şeklinde yorumlamıştır. Peygamberler Allah’tan vahiy alırken edilgen, vahyi tebliğ ederken etkin durumdadırlar. Vahyin Allah’tan

⁵⁷ en-Nehhâs, *en-Nâsib ve’l-mensûb*, 57-61; Muhammed b. Ali b. Muhammed b. Abdullah eş-Şevkânî, *Fethü’l-kadîr* (Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 1414), 4/147.

⁵⁸ İbn Manzûr, *Lisânü’l Arab*, 15/61.

⁵⁹ Necmüddîn Ömer b. Muhammed b. Ahmed en-Nesefî, *et-Teyâsir fi’l-Tefsîr*, thk. Mahir Edîb Hamûş vd. (İstanbul: Daru’l-Lübâb, 2019), 3/388.

⁶⁰ el-Furkan 25/45.

⁶¹ *Türkçe Sözlük* (Türk Dil Kurumu, ts.), 774.

⁶² Ebû’l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. er-Râğib El-İsfahânî, *el-Müfredât fî ğarîbi’l-Kur’ân*, thk. Safvân ‘Adnan ed-Dâvûdî (Dımaşk: Daru’l-Kalem; Daru’s-Şâmiyye, 2002), 801.

⁶³ el-A’raf 7/154.

peygamberlere intikal süreci doğası gereği gizli ve insanların bilgi⁶⁴ ve müdahalesine kapalı bir alandır.⁶⁵ Bu sebeple ayet peygamberlerin vahyi tebliğ etmesi ve muhatapların karşı çıkması sahnesinden bahsetmektedir. Ancak tefsirlerde şeytanın Hz. Peygamber Kur'an okurken ona müdahale ettiği ve onun bundan çok rahatsız olduğu, garanik hadisesi de şeytanın bir müdahalesi olarak değerlendirilmektedir.⁶⁶ Garanik hadisesinde olduğu gibi benzer olayları geçmiş peygamberlerin de yaşadığı kabulü üzerinden ayet hem peygamberimize hem de bütün peygamberlere atılan çirkin iftiranın meşruiyet zemini olarak kullanılmaktadır. Hâlbuki ayet görünmeyen, yani peygamber vahiy alırken ya da peygamberin bir hayal ve temennisi sırasında meydana gelen bir olaydan değil, görünen ve idrak edilebilen bir durumdan bahsetmektedir. Kaldı ki bir önceki ayette müşriklerin Allah'ın ayetlerini geçersiz kılmak için sergiledikleri canhıraş mücadele anlatılmaktadır. Bu ayette de aynı hadisenin geçmişte bütün peygamberlerin başına geldiği zikredilerek peygamberimiz teselli edilmektedir. Devamındaki ayette kalplerinde hastalık olanların Allah'ın ayetlerini geçersiz kılmak isteyenlerin düşünce ve eylemlerinden etkilendiği bildirilmektedir. Bütün bunlar ayetin insanlar tarafından görünen ve idrak edilen bir sahneden söz ettiğine işaret etmektedir.

Ayetin doğru bir şekilde anlaşılabilmesi için *şeytan* ve *temennâ* kelimelerinin anlamlarının doğru bir şekilde belirlenmesi önemlidir. Kur'an'da şeytan kelimesi şer ve kötülük üreten insan ve cinleri tavsif etmek ve tanımlamak için kullanılmaktadır.⁶⁷ Nitekim Allah'ın her peygamberin karşısına düşman olarak cin ve insan şeytanları çıkardığı bildirilmektedir.⁶⁸ Bu ayetteki şeytan kelimesiyle Nadr b. Hâris gibi vahiy hakkında kavminin kalbine şüphe düşüren insan şeytanlar kastedilmektedir.⁶⁹ Ayetteki diğer önemli bir kelime de *temenna* kelimesidir. Ferrâ'nın (ö. 207/822) bu kelimeye verdiği anlam muğlaklığı gidermektedir. *وقوله (إِذَا مَنَّ) التمني: التلاوة، وحديث النفس أيضاً* Ona göre ayetteki *temenna* kelimesi “sözü tilavet etmek ve bizzat sözün kendisi” anlamına gelmektedir.⁷⁰ Dolayısıyla bu ayet Hz. Peygamberin Kur'an'ı okuması/tebliğ etmesine şeytanın ise onunla mücadele etmek için kafirlerin kalplerine fikir ve düşünceleri atmasına işaret etmektedir.⁷¹

Bu ayet peygamberlerin vahyi tebliğ etmesi ve vahiy karşısında düşmanların tavır ve davranışlarından bahsetmektedir. Yani peygamberler Allah'a ibadet, ahiretin varlığı ve yeniden diriliş, kendilerinin peygamber olduğuna dair bir şey tebliğ ettiğinde düşmanları bunu yalanlamakta ve asılsız iddialarla karşı çıkmaktadır. Olay peygamberler ve muhatapları arasında meydana gelmekte daha sonra Allah'ın hakemliği vahiy aracılığı ile zuhur etmektedir. Vahyin hakemliği ise önce muhatapların asılsız iddialarını zikretme, ardından bu iddiaları çürütecek delilleri getirme şeklinde gerçekleşmektedir. Yani muhatapların dile getirdiği asılsız iddialar Allah tarafından tekrar gündeme getirilmekte, yani “istinsah” edilmektedir. Bunun örnekleri Kur'an'da çoktur. Örneğin Hz. Peygamber ahiretin varlığı ve yeniden diriliş ile ilgili vahyi tebliğ ettiği zaman düşmanlarının tepkisi şöyle istinsah ve ifade edilmiştir: *O kendi yarattığını unutup bize örnek getirmeye kalkışıyor ve “Şu çürümüş kemikleri kim dirilecek? diyor.* Müşriklerin bu iddiaları zikredildikten sonra

⁶⁴ el-İsrâ 17/85.

⁶⁵ el-Hicr 15/9.

⁶⁶ Taberî, *Câmi'ü'l-beyân an te'vili'l Kur'an*, 18./663.

⁶⁷ Ebü'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed er-Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât fî garîbi'l-Kur'an*, thk. Vâil Ahmed Abdurraman (Kahire: Mektebetü't-Tevfikîyye, 2010), 264.

⁶⁸ el-En'âm 6/112.

⁶⁹ Muhammed b. Yûsuf Ebû Hayyân el-Endelûsî, *Babru'l muhît fî't-tefsîr* (Beyrût: el-Mektebetü't-Ticâriyye, 1992), 7/525; Ebu'l Fedâil Mhammed b. Hasan el-Muîni, *Levâmi'u'l Burhân*, thk. Sefer Hasanov (İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2019), 2/601.

⁷⁰ Ebû Zekerîyyâ Yahyâ b. Ziyâd b. Abdullah b. Manzûr ed-Deylemî el-Ferrâ, *Me'âni'l Kur'an*, thk. Ahmed Yûsuf en-Necâtî vd. (Mısır: Dârü'l Mısıriyye, ts.), 2/229; Ebû Sa'd el-Muhassîn b. Muhammed b. Kerrâme el-Hâkim el-Cüşemî, *et-Tehzîb fî't-Tefsîr*, thk. Abdurrahman b. Süleyman es-Sâlimî (Kahire, Beyrut: Dârü'l Kütübi'l Mısıriyye, Darü'l-Kütübi'l Lübnan, 2019), 7/4984.

⁷¹ Ebû Mansûr Muhammed Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'an*, thk. Mecdi Bâslûm (Beyrut: Dârü'l Kütübi'l İlmiyye, 2005), 7/431.

*Deki onu ilk kez yaratan tekrar diriltecektir. Şüphesiz O yaratmanın her türlüünü en iyi bilendir.*⁷² ayeti ile bu asılsız iddialar çürütülmekte ve dirilişin gerçekliğini ispat eden deliller zikredilmektedir. Gerek geçmiş peygamberlerin kıssalarında gerekse Peygamberimize yöneltilen ve قالوا “dediler” formatında zikredilen ve akabinde çürütülen iddialar tam da bu ayetin tasvir ettiği türden hadiselerdir. Dolayısıyla bu ayette *nesh* kelimesi şeytanın vahye müdahalesi anlamına gelmemekte, peygamberlerin düşmanlarının asılsız iddialarının “zikir/istinsah edilmesi” anlamına gelmektedir. Ayetin anlamı bir önceki ayetle birlikte şöyle olmalıdır: *(Ey peygamber senin kavminden) ayetlerimizi geçersiz kılmak için çalışanlar var ya işte onlar cehennemlik olanlardır. Senden önce hiçbir resul ve nebî göndermedik ki, o bir vahyi tebliğ ettiği zaman düşmanları (şeytan) onun tebliğ ettiği hakikatlere karşı çıkmasın. Fakat Allah, düşmanlarının asılsız iddialarını istinsah eder (tekrar zikreder); sonra da (onların asılsız iddialarına karşı) kendi sapasağlam delillerini vahyeder. Allah her şeyi bilen, her şeyi yerli yerince yapıp edendir.*

Casiye sûresinin 29. ayetinde de *nesh* kelimesi istifâl kalıbında kullanılmakta olup söz konusu kelime insanların yaptığı amel ve davranışların kayıt altına alınması anlamında kullanılmaktadır. Ayetin anlamı şöyledir: *İşte bu bizim kayıt defterimiz; şimdi o size her şeyi eksiksiz ve fazlasız olarak söyleyecek. Çünkü biz yapıp ettiğiniz her şeyi ona kaydettik.* Bu ayette *istinsah* kelimesi “bir şeyi aslına uygun olarak çoğaltmak anlamına” gelmekte olup hafaza melekleri tarafından kaydedilen ve Allah katında mahfuz olan bilgiden insanoğlunun amel defterinin kopya edilmesi şeklinde bir manaya delalet etmektedir.⁷³

4. Nesh Ayetinin Anlam ve Muhtevası

Nesh ayeti özellikle Yahudiler başta olmak üzere ehl-i kitabın Kur'an'ı içerik olarak eleştirmeleri ve bundan etkilenen Müslümanlara karşı bir uyarı, ehli kitaba karşı ise meydan okuma ve manifesto niteliğindedir. Ayette Allah dilerse Tevrat ve İncil'de geçen bir kıssa ve içeriği Hz. Muhammed'e yeniden vahyedebileceğini dilerse bu kutsal kitaplarda bulunmayan bir konu ve içeriği de inzal edebileceğini ifade etmektedir. Bu durumda diğer kutsal kitaplarda bulunan bir konu ve delili kullandığında onu daha güzel bir şekilde sunacağını; mezkûr kitaplarda bulunup kullanılmayan delillerin yerine ise benzerini getirebileceğine işaret etmektedir. Kur'an ile Tevrat ve İncil'in içerik olarak karşılaştırılması durumunda bu konu daha iyi anlaşılacaktır.

Kur'an-ı Kerim'in önemli bir kısmında Tevrat'ta geçen peygamber kıssalarına yer verilmektedir. Âlemin yaratılışı, Hz. Âdem ve Havva'nın cennetten çıkarılması, ilk cinayet, insan neslinin yeryüzünde çoğalması, Nuh tufanı, atalar olarak bilinen Hz. İbrahim, Hz. İshak ve Hz. Yakup zamanında İsrailoğullarının Mısır'a yerleşmesi konularında Kur'an-ı Kerim'in içeriği büyük oranda Tevrat ile örtüşmektedir. Hz. Nuh, İbrahim, Yakup, Yusuf, Musa, Yunus, Eyyûb, Davud, Süleyman, İshak, Yahya ve İsa hem Kur'an'da hem de Tevrat ve İncil'de kıssaları anlatılan peygamberlerdir.⁷⁴ Yine Çıkış bölümünde bulunan İsrail oğullarının Mısır'daki kölelik hayatı, Hz. Musa'nın doğumu, peygamber olarak görevlendirilmesi, İsrailoğullarını Mısır'dan çıkarması, Sina'da vahiy alması, On Emrin verilmesi, buzağıya tapılması, Toplanma Çadırı ve Ahit Sandığı'nın yapılması konuları işlenmektedir. Aynı şekilde Kur'an'da İsrailoğullarının tarihi ile ilgili bilgilerin Çıkış, Sayılar ve Tesniye'de anlatılanlarla büyük oranda örtüştüğünü söylemek mümkündür.⁷⁵ Mâide sûresi 5/27-31. ayetlerde yer alan Hz. Âdem'in oğulları Habil ve Kabil kıssası Mışna metinlerindeki ile paralellik arz etmektedir. Yahudilere yasaklanan yiyeceklerden bahseden En'âm sûresi 6/146. ayetin içeriği Levililer 3 ve 7. bâblarda yer almaktadır.⁷⁶ Kısas⁷⁷ ve haksız yere adam

⁷² Yâsîn 36/78-79.

⁷³ ez-Zeccâc, *Me'ânî'l-Kur'an*, 4/435.

⁷⁴ Muhammed Âbid el-Câbirî, *Kur'an'a Giriş*, çev. Muhammed Coşkun (İstanbul: Mana Yayınları, 2013), 331.

⁷⁵ Baki Adam, “Yahudi Kutsal Metinleri”, *Kur'an'da Yahudiler* (İstanbul: Kuramer Yayınları, 2019), 351-352.

⁷⁶ Adam, “Yahudi Kutsal Metinleri”, 375.

öldürmekle ilgili Tevrat'ta zikredilen içerik aynı şekilde Kur'an'da da zikredilmektedir.⁷⁸ Namaz, zekât, oruç, hac ve kurban gibi ibadetlerin geçmiş vahiylerde de emredildiği Kur'an'da zikredilmektedir.⁷⁹

Dolayısıyla nesh ayetinde geçen ve kanaatimize göre yanlış bir şekilde anlamlandırılan “biz istediğimiz ayeti istinsah ederiz (bu kitapta tekrar kullanırız)” ifadesi hem Tevrat ve İncil'de hem de Kur'an'da zikredilen kıssa ve muhtevaya delalet etmektedir. “Biz onun daha iyisini getiririz” şeklindeki ifade ise Tevrat ve İncil'de zikredilen kıssalara dini ahlaki bir muhteva kazandırılması⁸⁰ ve kıssaların dini ahlaki bir mesaj verecek şekilde kullanılmasına işaret etmektedir. Bu bağlamda Kur'an'ın musaddiklik özelliği kendisinden önceki kitaplarda bulunan kıssa ve uygulama zeminini kaybetmemiş olan hükümleri teyit etmesi ve hatırlatılması anlamına gelmektedir. Nitekim kısas ve haksız yere adam öldürme ile ilgili hükümlerin birebir Tevrat'tan aktarılması örneği buna işaret etmektedir. Kur'an'ı Kerim kendini vahiy tarihi ve geleneğinde konumlandırırken diğer semavi kitapları dışlayıcı bir üslup yerine kucaklayıcı bir üslup sergilemektedir.⁸¹

İsrailoğulları tarihinde on iki peygamber olarak bilinen Hoşea, Yoel, Amos, Obadiah Yunus (Yonah) Mika, Nahum, Habakkuk, Tsefenya, Haggay Zekeriya ve Meleki peygamberlerin kıssalarının anlatıldığı Tre Asar metinlerindeki içerik Kur'an'da yer almamaktadır. Bu peygamberlerden Yunus ve Zekeriya'dan bahsedilmekle birlikte içerik olarak farklılık arz etmektedir.⁸² Dolayısıyla nesh ayetinde yaygın kanaate göre “istediğimizi unuttururuz” şeklinde anlaşılan ve bize göre “istediğimizi terk ederiz” şeklinde anlaşılması gereken ifade ise diğer kutsal kitaplarda olup Kur'an'da kullanılmayan kıssa ve içeriğe işaret etmektedir. Yoksa Kur'an metni içinde bir unutturma veya eksiltmeden bahsetmemektedir. Bu bağlamda İbn Ebi Hatim'in (ö. 327) neshi Hz. Muhammed'e indirilmeyip terkedilen ayetler olarak tarif etmesi de bu kanaati desteklemektedir.⁸³

Kur'an'da zikredilen Şuayb, Zülkifl, İdris, Hûd, Salih, Lokman, İsmail peygamberlerin kıssaları Tevrat'ta yer almamaktadır.⁸⁴ Bu itibarla nesh ayetindeki “biz onun benzerini getiririz” ifadesi daha önce diğer kutsal kitaplarda indirilen ancak Kur'an'da zikredilmeyen kıssa ve içeriğin yerine benzerinin getirilmesine işaret etmektedir. Bu yaklaşıma göre nesh konusunda en temel örneklerden biri kabul edilen Kabe'nin kible olarak belirlenmesi ise Allah'ın Mescid-i Aksa'ya yönelme alamet ve işaretini Hz. Muhammed'le birlikte terk etmesi ve onun yerine Mescid-i Harâm'a yönelme uygulamasını getirmesi anlamına gelmektedir. Kible değişikliği bağlamında zikredilen “vasat ümmet” tanımlaması⁸⁵ ise Müslümanların ne Yahudiler ne de Hristiyanların kiblesine yöneltilmediği, onların Hz. İbrahim'in yöneldiği Kabe'ye döndürülerek bu iki topluluktan farklı bir şekilde konumlandırıldığına işaret edilmektedir.⁸⁶ Dolayısıyla Bakara sûresi 106. ayetin hem tarihî gerçeklik hem de metin içi bağlama uygun düşen anlamı şöyle olmalıdır: *Biz (Tevrat ve İncil'de bulunan) istediğimizi bir ayeti (bu Kur'an'da) tekrar zikrederiz, istediğimizi ise terk ederiz. Ancak (diğer kitaplardaki herhangi bir ayet ve delili Kur'an'da) daha güzel bir şekilde zikrederiz. (Diğer*

⁷⁷ el-Mâide 5/45; el-Bakara 2/178.

⁷⁸ el-Mâide 5/32.

⁷⁹ el-Bakara 2/83, 183; Âl-i İmrân 3/39; el-Mâide 5/12; Yûnus 10/ 87; İbrâhim 14/ 40; el-Kehf 18/21; Meryem 19/31, 55, 59; Tâhâ 20/14; el-Hac 22/26-30,34-37; el-Enbiya 21/73; Lokmân 31/17; eş-Şûrâ 42/13.

⁸⁰ Mehmet Katar, “Kur'an Kıssaları Bağlamında Yahudi (İsrail) Tarihi”, *Kur'an'da Yahudiler* (İstanbul: Kuramer Yayınları, 2019), 159.

⁸¹ Aslan Çıtır, “Kur'an'ın Mühayminliğinde İlâhî Vahiylere Korunmuşluğu Üzerine”, *Eskiye: Sosyal Bilimler Dergisi* 46 (2022), 312.

⁸² Adam, “Yahudi Kutsal Metinleri”, 353.

⁸³ Ebû Muhammed Abdurrahmân b. Muhammed b. İdrîs er-Râzî İbn Ebî Hâtim, *Tefsîrül-Kur'ânî'l-'azîm*, thk. Es'ad Muhammed et-Tayyib (Suudi Arabistan: Mektebetü Nizâr Muşţafa el-Bâz, 1419h.), 1/199.

⁸⁴ Câbirî, *Kur'an'a Giriş*, 331.

⁸⁵ el-Bakara 2/143.

⁸⁶ Taberî, *Câmi'ül-beyân an te'vîli'l Kur'ân*, 2/143.

kutsal kitapta olup ta Kur'an'da zikretmediğimiz herhangi bir ayet/içeriğin yerine ise) benzer bir ayet getiririz. Bilmez misin ki! Allah her şeye kâdirdir.

5. Nesh Meselesiyle İlişkilendirilen Diğer Ayetlerin Bağlam ve Anlamları

Gerek Kur'an-ı Kerim'de gerekse önceki şeriatler bağlamında neshin varlığını savunanların en güçlü delillerinden biri de Nahl sûresi 101. ayettir. Ayetin mealı şöyledir: *Biz bir âyetin yerine başka bir âyeti getirdiğimiz zaman -ki Allah neyi indireceğini çok iyi bilir- 'Bunları ancak sen uyduruyorsun' dediler. Gerçek böyle değil, fakat onların çoğu bilmezler.*⁸⁷

Bu ayet ve Bakara sûresi 106. ayetin sebab-i nüzulü ile ilgili benzer rivayetler zikredilmektedir. Rivayete göre sert bir hüküm içeren bir ayet daha yumuşak bir hüküm içeren bir ayet ile değiştirildiğinde müşrikler Hz. Muhammed ashabını efsunluyor; bugün bir şey emrediyor yarın onu yasaklıyor, bu ayetlerin Allah tarafından gönderilmesi mümkün değildir, Muhammed bunları kendi uyduruyor diyorlardı. Bu ayet müşriklerin böyle bir iddia ve itirazlarına istinaden nazil olmuştur.⁸⁸ Müfessirlerin çoğunluğu tarafından ayet; geçmiş şeriatlerin nesh edilmesi, bir hükmün yerine başka bir hükmün ihdas edilmesi ve kullara daha zor gelen bir hükmün daha kolay bir hükümle nesh edilmesi şeklinde yorumlanmıştır.⁸⁹ Ancak bu ayetin sebab-i nüzulü ile ilgili olduğu iddia edilen bu rivayet tarihsel bağlam ve gerçeklikle örtüşmemektedir. Ne Kur'an'ın iç bütünlüğünde ne de Hz. Peygamberin hayatında rivayette ifade edildiği şekliyle bir gün bir şeyi emredip yarın yasakladığı gibi bir durum söz konusu değildir. Kaldı ki Mekke döneminde Kur'an ve Hz. Peygamberin yoğunlaştığı konular iman ve itikatla ilgilidir. İtikat alanında ise böyle bir tavır imkânsızdır. Ayrıca bu rivayet müşriklerin “sen bunu uyduruyorsun” itham ve iddialarına mantıki bir gerekçe oluşturmaktan uzaktır.

Kur'an-ı Kerim'de inananları müjdelemek, inkâr edenleri uyarmak için kullanılan delillerden biri de peygamber kıssalarıdır. Bu kıssalar Hz. Peygamber ve muhatapları arasında yaşanan tartışmalara istinaden nazil olmakta ve kıssaların kahramanı olan peygamberler Hz. Muhammed'in dili ile düşmanlar ise Mekkeli müşriklerin dili ile konuşturulmakta ve iddiaları gündeme getirilmektedir.⁹⁰ Dolayısıyla Hz. Peygamber ve müşrikler arasında yaşanan tartışmalara istinaden aynı kıssa güncellenerek tekrar nazil olmaktadır.

Hz. Nuh kıssası ile ilgili bölümler incelendiğinde bu husus daha iyi anlaşılmaktadır. Hz. Muhammed'in peygamberliğine karşı çıkan ve onu kabul etmeyen müşriklerin itirazlarına istinaden Hz. Nuh kıssası ilk olarak Â'râf sûresinde zikredilmektedir.⁹¹ Kıssanın burada anlatılma gayesi Allah'ın bir insana vahyetme imkanını ispatlamak, karşı çıkanların iddialarını ise Arapların aşına olduğu bir figür üzerinden reddetmektir. Kıssa Hz. Peygamberle müşrikler arasında yaşanan diyaloga benzer bir formatta sunulmaktadır.⁹² Hz. Muhammed ve müşrikler arasında yaşanan fikri mücadelenin seyrine paralel olarak kıssa değişik zamanlarda farklı unsurları ihtiva edecek şekilde tekrar inzal edilmiştir. Müşrikler zaman zaman Hz. Peygambere etrafındaki insanların fakir kimseler olduğunu, onları etrafından uzaklaştırmasını, kendisine mal mülk vermeyi teklif etmişlerdir. Hz. Peygamber ve müşrikler arasında yaşanan bu tartışmalara istinaden aynı kıssa Şuarâ sûresinde güncellenerek yeniden nazil olmuştur.⁹³ Kıssaya burada iki yeni unsur eklenmiştir. Bunlardan biri Hz. Nuh'un kavminden herhangi bir ücret talep etmediği, diğeri ise

⁸⁷ en-Nahl 16/101.

⁸⁸ Ebû Abdillâh Fahrüddin Muhammed b. Ömer b. Hüseyin er-Razî, *Mefâtihü'l-gayb* (Beyrût: Dârü İhyâi't-Türâs el-Arabî, 1420), 7/270.

⁸⁹ el-Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmî'l-Kur'an*, 1/176.

⁹⁰ Câbirî, *Kur'an'a Giriş*, 350.

⁹¹ el-Â'raf 7/59-64.

⁹² Câbirî, *Kur'an'a Giriş*, 342.

⁹³ eş-Şuara 26/105-122.

müşriklerde olduğu gibi kavminin ileri gelenlerinin Hz. Nuh'tan etrafındaki fakir fukara insanları uzaklaştırmasını talep etmeleridir.⁹⁴

Hz. Peygamber ve müşrikler arasındaki tartışmalar şiddetlenip ölümle tehdit boyutuna gelince Yunus sûresinde kıssa tekrar güncellenmekte ve bu sefer Hz. Nuh ile kavmi arasındaki restleşme⁹⁵ ön plana çıkarılmaktadır.⁹⁶ Müşriklerin Hz. Peygamberle ilişkileri tamamen koparmaları, yolda gördüklerinde dahi onunla konuşmamak, mesajını dinlememek için yüz çevirmeleri ve düşmanca tavırlarının zirveye çıkması üzerine aynı kıssa Hûd sûresinde tekrar gündeme gelmekte ve adeta Hz. Peygamber ve müşrikler arasında yaşanan tartışmalar bu kıssa üzerinden dramatize edilmektedir.⁹⁷ Kıssanın buradaki sunumunda müşriklerin Hz. Peygamberin etrafındaki Müslümanları uzaklaştırması talepleri, Hz. Peygamber ve iman edenlerle alay etmeleri ön plana çıkartılmaktadır.⁹⁸

Müşriklerin Hz. Peygamber'in getirdiği tevhid dinine inatla karşı çıkmaları ve kendi topluluklarını putlara bağlılık göstermeye çağırımlarına uygun olarak kıssa Nûh sûresinde aynı temayı ön plana çıkararak tekrar anlatılmaktadır. Muhtemelen muhatapların dikkatini çekmek üzere Mekkeli müşriklerin taptıkları putların isimleri bizzat zikredilmektedir. Müşriklerin baskı, alay ve işkencelerinden bunalan Müslümanlara teselli vermek amacıyla Hz. Nuh'un da benzer bir ortam ve atmosferde dokuz yüz elli yıl yaşadığı vurgulanarak kıssa Ankebût sûresinde de tekrar edilmektedir.⁹⁹

Kanaatimize göre nesh konusu ile ilişkilendirilen bu ayet Allah'ın müdahale ve kudretini gösteren delil olarak referans gösterdiği peygamber kıssalarında yapılan değişikliklerle ilgilidir. Müşrikler kıssalar üzerindeki bu değişiklik ve güncelleme sebebiyle Hz. Peygamber'i Kur'an'ı uydurmakla itham etmektedir. Ayet bu şekilde yorumlandığında hem müşriklerin itirazları daha gerçekçi bir zemine oturmakta hem de ayet metin içi ve tarihsel bağlama daha uygun bir mana ve muhtevaya kavuşmaktadır. Kıssalarda böyle bir yol ve metot takip edilmesi bir sonraki ayette Müslümanlara destek olmak, rehberlik etmek ve müjdelemek olarak izah edilmektedir.

Geleneksel nesh teorisiyle ilişkilendirilen ayetlerden biri de Ra'd sûresi 39. ayettir.¹⁰⁰ Ra'd sûresinin indirilişi müşriklerin Hz. Muhammed'den hissi mucize talep ettikleri bir döneme tekabül etmektedir.¹⁰¹ Mahzumoğullarından Ebû Cehil ve Abdullah b. Ümeyye'nin de aralarında bulunduğu Mekkeli müşrikler bir gün Kabe'nin arkasında toplanmış ve Hz. Muhammed'i yanlarına çağırılmışlardı. Hz. Peygamber'e "sana tabi olmamız seni memnun edecekse Mekke'nin dağlarını gözümüzün önünde Kur'an ile yürüt, bu dağları bizden uzaklaştır ki ortalık genişlesin. Bu şehirde bizim için pınarlar, nehirler akıt ki ağaç dikelim ekin ekelim. Sen, iddia ettiğin gibi Rabbin nezdinde Davud'dan daha değersiz değilsin, Davud'a Rabbi dağları müsahhar kılmıştı ve dağlar onunla beraber yürüyordu. Rüzgârları bize müsahhar kıl, biz rüzgârlara binip Şam'a kadar gidelim. Böylece yiyecek ve giyeceklerimizle oraya gidip görelim. Sonra da aynı gün geri dönelim. Senin iddia ettiğine göre rüzgâr Süleyman'a müsahhar kılınmıştı. Şüphesiz sen Rabbin nezdinde Süleyman'dan daha değersiz değilsin. Yine bize senin de büyük atan olan Kusay'ı veya senin istediğin ölülerimizden herhangi birisini dirilt de ona soralım. Gerçekten senin söylediklerin hak yoksa batıl mıdır? Çünkü İsa ölülerini diriltirdi ve şüphesiz sen Allah katında ondan daha değersiz değilsin."¹⁰² diyerek ondan hissi mucizeler talep etmişlerdi. Onların bu taleplerine sûre içinde de değinilmiştir.¹⁰³

⁹⁴ Câbirî, *Kur'an'a Giriş*, 343.

⁹⁵ Câbirî, *Kur'an'a Giriş*, 347.

⁹⁶ Yûnus 10/71-73.

⁹⁷ Câbirî, *Kur'an'a Giriş*, 348.

⁹⁸ Hûd 11/25-48.

⁹⁹ Câbirî, *Kur'an'a Giriş*, 355.

¹⁰⁰ Mukâtil, *Tefsîru Mukâtil b. Süleyman*, 2/383.

¹⁰¹ Câbirî, *Fehmü'l Kur'an*, II/406.

¹⁰² el-Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmî'l-Kur'an*, 1/319.

¹⁰³ er-Ra'd 13/31.

Hem metin içi hem de tarihsel bağlam bu ayetin müşriklerin mucize ve azap talepleriyle ilgili olduğunu¹⁰⁴ şer'î hükümlerin nesh edilmesi ile alakalı olmadığını göstermektedir.¹⁰⁵ Kur'an'da ayet kelimesi inkarcılara dünyada gönderilen azap anlamında kullanılmakta olup¹⁰⁶ büyük ihtimalle bu pasajda da aynı anlama gelmektedir. Sonraki ayetin azapla ilgili olması¹⁰⁷ ana konunun müşriklerin azap talepleri olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla söz konusu talebe istinaden nazil olan bu ayetler peygamberlerin birer beşer olduğunu, azap getirme konusunda yetkilerinin olmadığını,¹⁰⁸ bu konunun Allah'ın izni ve iradesiyle ilgili olduğunu, azabın nasıl ve ne zaman olacağını O'nun katındaki ilke ve prensibe göre belirlendiğini ifade etmektedir. Ayet Allah'ın dilerse bir topluluğu azap göndererek yok edeceğini dilerse muaf tutup yaşatacağını, hangi toplumlara azap edilip hangi toplumların bundan muaf tutulacağını O'nun katındaki kitapta bulunduğu işaret etmektedir. Dolayısıyla ayetin anlamı şöyle olmalıdır: *Allah dilediği toplumu azap göndererek yok eder dilediğini ise bundan muaf tutup yaşatır. Hangi topluma azap verdiği/vereceği, hangisine vermediği/vermeyeceğinin bilgisi O'nun katındaki kitaptadır.*

Neshle ilişkilendirilen ayetlerin hiçbirinde ayet kelimesi şer'î hüküm anlamında kullanılmamakta ve bu manaya gelebilecek farklı bir kelime de bulunmamaktadır. Nesh teorisi geleneğimizde şer'î hükümler bağlamında gelişmiş ancak bazı sure ve ayetlerin unutturulması örneklerinde olduğu gibi hükümlerle sınırlı kalmamıştır. Kur'an'ın mevsukiyetine zarar vermesine rağmen¹⁰⁹ bunlarda bir hikmet olduğu savunulmuştur.¹¹⁰ Ancak geleneksel nesh teorisinin pratik karşılığını ne Kur'an'ın içinde ne de Kur'an ve diğer semavi kitaplar bağlamında bulmak mümkün değildir.¹¹¹ Kanaatimize göre nesh konusu müellefe-i kulûb ayetinde¹¹² olduğu gibi vazolunuş maslahatını gerçekleştiremeyen ve necva sadakası¹¹³ örneğinde olduğu gibi uygulama zeminini kaybeden ayetlerin durumunu açıklamak için gündeme gelmiştir. Bu örneklerde hükmün iptal edilmesi ve yerine yeni bir hüküm getirilmesi söz konusu olmadığı gibi diğer nesh örneklerinde de böyle bir durum yoktur. Mesele sosyolojik bir gerçekliğe istinaden vazedilen hükümlerin sosyolojinin değişmesiyle uygulama imkanını kaybetmesidir. Bu sebeple Maturîdî'nin (ö. 333/944) neshi, hükmün uygulanması için belirlenmiş olan sürenin sona erdiğinin beyan edilmesi ve fikir değiştirme ya da önceki hükümle bir çelişkiye düşmemek olarak tarif etmesi olguyu teşhis etme bakımından isabetli görünmektedir.¹¹⁴

Sonuç

Kur'an-ı Kerim on dört asır önce yirmi üç yıllık bir zaman diliminde şifahi bir hitap olarak varlık dünyasına çıkmıştır. Vahiy ve peygamberlik müessesesinin Hz. Muhammed ile tekrar aktif hale getirilmesi karşısında muhatapların en tabii tepki ve reaksiyonlarına istinaden vahiy nazil olmuş ve şekillenmiştir. Vahiy ve peygamberlik müessesini ispat etmek için deliller getirmiş, reddedenlere ciddi eleştiriler

¹⁰⁴ el-Enfâl 8/32; eş-Şuarâ 26/187.

¹⁰⁵ et-Taberî, *Câmi'ü'l-beyân an te'vîl'l Kur'ân*, 2/488; Mehmet Okuyan, *Kur'an Tefsiri* (İstanbul: Haliç Üniversitesi Yayınları, 2024), 10/422.

¹⁰⁶ el-En'âm 158.

¹⁰⁷ Mukâtil, *Tefsiru Mukâtil b. Süleyman*, 2/383.

¹⁰⁸ el-En'âm 58.

¹⁰⁹ Mustafa Öztürk, "Tefsirde Usûl(süzlük) Sorunu", *İslâmiyât* 6/4 (2003), 77.

¹¹⁰ es-Süyûtî, *el-İtkân fî 'ulûmi'l-Kur'ân*, 3/81. Not: metni mensuh hükmü baki ayetlerle ümmetin teslimiyetinin denendiği savunulmuştur.

¹¹¹ Süleyman Ateş, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri* (Yeni Ufuklar Neşriyat, 1989), 1/218.

¹¹² et-Tevbe 9/60.

¹¹³ el-Mücâdele 58/12.

¹¹⁴ Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, 1/582; Kaşif Hamdi Okur, "Mâtürîdî'ye Nispet Edilen 'İctihâdî Nesh' Kavramına Hanefî Geleneği Perspektifinden Bir Bakış", *Uluğ Bir Çınar İmâm Mâtürîdî Uluslararası Sempozyum Tebliğler Kitabı* (İstanbul, 2014), 542.

yönelmiştir. Doğduğu tarihî ve sosyokültürel havzanın gelenek ve düşünce yapısıyla sıkı bir diyalog içinde nazil olmuştur. Hukuki düzenlemelerde bile içinde doğduğu toplumun örf ve geleneğine referanslarda bulunmuş, birey ve toplumun maslahatını temin edebilecek uygulamaları ibkâ aksi durumda olanları ise ıslah ya da iptal yoluna girmiştir. Elbette bu durum vahyin ve onu inzal eden iradenin sebeplere teslim olduğu anlamına gelmemektedir. Muhatapların düşünce ve davranışlarını hayatın doğal akışı içinde düzeltmek için gerekli rehberlik ve yol gösterme görevini hakkıyla icra etmiştir. Bu sebeple varlık dünyasına çıktığı toplum ve gelenekle sıkı bir ilişki içinde olan vahyin özgün ortam ve havzasından izole edilerek doğru bir şekilde anlaşılması mümkün değildir. Aksi takdirde ayetlerin mana ve mesajları ile alakası olmayan yaklaşımların ortaya çıkması kaçınılmaz olmaktadır.

Vahyin olgu ile diyalog içinde olması ona rasyonel bir karakter katmıştır. Uzun bir zaman dilimi içinde vahiy bölümleri reel ve rasyonel bir gerçeklik üzerine nazil olmuştur. Vahiy karşısında muhatapların getirdiği eleştirilerin de kendi konum ve bakış açılarına göre makul bir gerekçesi bulunmaktadır. Çünkü hayatın doğal akışı içinde muhataplar nezdinde akli bir zemine oturmayan söylem ve düşüncelerin kendine alan bulması, bireysel ve toplumsal bir dönüşüm gerçekleştirmesi mümkün değildir. Dolayısıyla vahyin teşekkül ettiği tarihsel ve sosyolojik ortamda salt inanç ve dogmadan ziyade rasyonel zeminde devam eden bir tartışmanın olduğu bir gerçektir. Sonraki nesiller tarafından anlaşılması zor olan ayetlerin bile ait olduğu bağlamda gerçekçi ve akli bir izahı vardır. Nass-olgu diyalektiğinin bozulması, nassın kaydedilip çoğunlukla olgunun kaydedilememesi vahyin teşekkülü sırasındaki rasyonel zeminin kaybolmasına sebep olmuştur. İlk muhataplar nezdinde sade ve anlaşılabilir olan ayetler bu zeminin kaybolması sebebiyle birden çok yorumun menatı haline gelmiştir. Kur'an'ın anlaşılması ve yorumlanması bağlamında geliştirilen disiplinler hitaptan kitaba dönüşen metnin anlaşılması ve yorumlanması bağlamında karşılaşılan sorunları çözmeye matuftur.

Bu çalışmada ulaştığımız sonuca göre Kur'an-ı Kerim'de *nesh* kelimesi dinî/fikhî bir hükmün iptal edilip yerine yeni bir hükmün getirilmesi anlamına gelmemektedir. *Nesh* konusu ile ilişkilendirilen ayetler de böyle bir anlam ve muhtevaya sahip değildir. Kur'an'da *nesh* kelimesi geçmiş semavi kitaplarda bulunan bir ayet ve delilin Kur'an'da istinsah edilmesi ve tekrar kullanılması ya da bir fiil ve olayın kayıt altına alınması anlamında kullanılmaktadır. Nesh literatüründe anlamı şer'î hüküm olarak belirlenen ayet kelimesi de Kur'an'da bu anlamda kullanılmamaktadır. Ayet kelimesi alamet ve ibret anlamında kullanılmakta olup sözden ziyade olgu ve bundan çıkarılacak derslere işaret etmektedir. Kanaatimize göre ilk dönemlerde *nesh* kelimesi uygulama zeminini kaybeden ve vazolunmuş maslahatını gerçekleştiremeyen ayetlerin durumunu açıklamak maksadıyla kullanılmıştır. Neshin fihhi bir hüküm bildiren ayetlerle ilgili gündeme gelmesi de bunu göstermektedir.

Herhangi bir kanun ve hüküm sosyolojik bir gerçekliğe istinaden düzenlendiğinden sosyolojinin değişmesi ile hükmün uygulanma imkanının kaybolması doğal bir durumdur. Bunun örneklerini Kur'an'da görmek mümkündür. Sosyolojinin değişmesi yeni düzenlemeler yapmayı zorunlu kılmıştır. Kur'an'da uygulama zeminini kaybetmediği halde hükmün iptal edildiği ve yerine başka bir hükmün getirildiğine dair bir örnek bulunmamaktadır. Hatta kısas olayında olduğu gibi suçun niteliği değişmediği durumlarda geçmiş şeriatlerdeki uygulamalar ibkâ edilmiştir. Dolayısıyla neshle ilişkilendirilen ayetleri geleneksel nesh teorisini destekleyecek şekilde yorumlamak anakronik bir yaklaşımdır.

Kaynakça

- Adam, Baki. “Yahudi Kutsal Metinleri”. *Kur’an’da Yabudiler*. İstanbul: Kuramer Yayınları, 2019.
- Arslantaş, Nuh. *Hz. Muhammed Döneminde Yabudiler*. İstanbul: Kuramer Yayınları, 2016.
- Ateş, Süleyman. *Yüce Kur’an’ın Çağdaş Tefsiri*. Yeni Ufuklar Neşriyat, 1989.
- Basrî, Ebû'l-Hattâb Katâde b. Diâme b. Katâde es-Sedûsî el-. *en-Nâsib ve'l-mensûb*. thk. Hâtim Salih ed-Dâmin. b.y.: Müessesetü'r-risâle, 1998.
- Begavî, Ebû Muhammed el-Hüseyn b. Mes'ûd b. Muhammed b. el-Ferrâ el-. *Me'âlimü't-tenzîl*. thk. Abdurrezzâk El-Mehdî. Beyrût: Dârü İhyâi't-Türâs el-Arabî, 1420h.
- Câbirî, Muhammed Âbid el-. *Fehmü'l Kur'an*. çev. Muhammed Coşkun. İstanbul, 3. Basım, 2017.
- Câbirî, Muhammed Âbid el-. *Kur'an'a Giriş*. çev. Muhammed Coşkun. İstanbul: Mana Yayınları, 2013.
- Cerrahoğlu, İsmail. *Tefsir Usulü*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 1985.
- Cüşemî, Ebû Sa'd el-Muhassin b. Muhammed b. Kerrâme el-Hâkim el-. *et-Tebzîb fi't-Tefsîr*. thk. Abdurrahman b. Süleyman es-Sâlimî. Kahire, Beyrut: Dârü'l Kütübî'l Mısıriyye, Darü'l-Kütübî'l Lübnan, 2019.
- Çetin, Abdurrahman. “Nesih”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. C. 32. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Çıtır, Aslan. “Kur'an'ın Müheyminliğinde İlâhî Vahiylerin Korunmuşluğu Üzerine”. *Eskiye: Sosyal Bilimler Dergisi* 46 (2022), 305-335.
- Dihlevî, Şah Velîyyullah ed-. *el-Fevzü'l kebîr fî usûli't-tefsîr*. çev. Yahya Yaşar. İstanbul: Beyan Yayınları, 2018.
- Dinç, Ömer. “Hicri İlk Üç Asır Nesh Meselesinin Tarihi Süreci Üzerine Bir Tahlil Değerlendirmesi”. *III. Türkiye Lisansüstü Çalışmalar Kongresi Bildiriler Kitabı-I*. 203-219. İlem, Sakarya Üniversitesi, 2014.
- Dönmez, İbrahim Kâfi. “Nisyan”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. C. 33. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.
- Endelüsî, Muhammed b. Yûsuf Ebû Hayyân el-. *Bahrü'l muhît fî't-tefsîr*. Beyrût: el-Mektebetü't-Ticâriyye, 1992.
- Esra, Gözeler. *Kur'an Ayetlerinin Tariblendirilmesi*. İstanbul: Kuramer Yayınları, 2016.
- Ferâhîdî, Halîl b. Ahmed el-. *Kitâbü'l-ayn*. Kum, 1414.
- Ferrâ, Ebû Zekerîyyâ Yahyâ b. Ziyâd b. Abdullah b. Manzûr ed-Deylemî el-. *Me'âni'l Kur'an*. thk. Ahmed Yûsuf en-Necâtî vd. Mısır: Dârü'l Mısıriyye, ts.
- Gürkan, Salime Leyla. “Temel Kavramlar”. *Kur'an'da Yabudiler*. İstanbul: Kuramer Yayınları, 2019.
- Işık, Emin. “Bakara Sûresi”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. C. 4. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.
- İbn Ebî Hâtim, Ebû Muhammed Abdurrahmân b. Muhammed b. İdrîs er-Râzî. *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-'azîm*. thk. Es'ad Muhammed et-Tayyib. Suudi Arabistan: Mektebetü Nizâr Muştafa el-Bâz, 1419h.
- İbn Kesîr, Ebû'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâil b. Şihâbiddîn Ömer. *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-'Azîm*. thk. Sami b. Muhammed Sellâme. 8 Cilt. b.y.: Dâru Taybe, 1999.
- İbn Manzûr, Ebû'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem b. Alî b. Ahmed el-Ensârî er-Rüveyfî. *Lisânü'l Arab*. Beyrût: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2003.
- İbnü'l-Cevzî, Ebû'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed el-Bağdâdî. *Nüzhbetü'l-a'yûni'n-nevâzir fî 'ilmi'l-vücûh ve'n-nezâir*. Beyrut: Dârü'l Kütübî'l İlmiyye, 2000.

- İsfahânî, Ebû'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed er-Râgıb el-. *el-Müfredât fî garîbi'l-Kur'ân*. thk. Vâil Ahmed Abdurraman. Kahire: Mektebetü't-Tevfikîyye, 4., 2010.
- Kanca, Fatih. "İslam Vahyinde Nebevi Motifler". *Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 20 (2022), 5-27.
- Katar, Mehmet. "Kur'an Kıssaları Bağlamında Yahudi (İsrail) Tarihi". *Kur'an'da Yahudiler*. İstanbul: Kuramer Yayınları, 2019.
- Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr b. Ferh el-. *el-Câmi' li-abkâmi'l-Kur'ân*. thk. Ahmed el-Bürdûnî - İbrahim Atfîş. Kâhire: Dârü'l Kütübi'l Mısriyye, 1964.
- Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed. *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*. thk. Mecdi Bâslûm. Beyrut: Dârü'l Kütübi'l İlmiyye, 2005.
- Muînî, Ebu'l Fedâil Mhammed b. Hasan el-. *Levâmi'u'l Burhân*. thk. Sefer Hasanov. İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2019.
- Mukâtil, Ebu'l-Hasen Mukâtil b. Süleyman b. Beşîr el-Belhî. *el-Eşbâh ve'n-nezâir*. thk. Abdullah Mahmûd Şehâte. Mısır: el-Heyetü'l Mısriyye, 1994.
- Mukâtil, Ebu'l-Hasen Mukâtil b. Süleyman b. Beşîr el-Belhî. *el-Vücûh ve'n-nezâir*. thk. Ahmed Ferîd el-Mezîdî. Lübnan: Dârü'l Kütübi'l İlmiyye, 2008.
- Mukâtil, Ebu'l-Hasen Mukâtil b. Süleyman b. Beşîr el-Belhî. *Tefsîru Mukâtil b. Süleyman*. thk. Abdullah Mahmûd Şehâte. Beyrut: Dârü İhyâi't-Türâs, 1423.
- Necmüddîn, Muhammed b. Ebî'l Hasan b. Hüseyin en-Nisâbü'rî Ebu'l Kâsım. *İcâzî'l beyân an meânî'l-Kur'ân*. thk. Hanîf b. Hasan el-Kâsımî. Beyrût: Dârü'l-garbi'l-İslâmî, 1415.
- Nehhâs, Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. İsmâîl en-. *en-Nâsib ve'l-mensûb*. thk. Muhammed Abdüsselam Muhammed. Kuveyt: Mektebetü'l-Fellâh, 1408.
- Nesefî, Necmüddîn Ömer b. Muhammed b. Ahmed en-. *et-Teyisr fî't-Tefsir*. thk. Mahir Edîb Hamûş vd. İstanbul: Daru'l-Lübâb, 2019.
- Okur, Kaşif Hamdi. "Mâtürîdî'ye Nispet Edilen 'İçtiadî Nesh' Kavramına Hanefî Geleneği Perspektifinden Bir Bakış". *Uluğ Bir Çınar İmâm Mâtürîdî Uluslararası Sempozyum Tebliğler Kitabı*. İstanbul, 2014.
- Okuyan, Mehmet. *Kur'an Tefsiri*. İstanbul: Haliç Üniversitesi Yayınları, 2024.
- Özsoy, Ömer. "Tefsirin Açmazı Kur'an'ı Başka Zamanlara Konuşturmak". *Kur'an'ı Anlama Yolunda*. İstanbul: Kuramer Yayınları, 2017.
- Öztürk, Mustafa. *İlâhî Hitâbın Tefsiri*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2023.
- Öztürk, Mustafa. "Tefsirde Usûl(süzlük) Sorunu". *İslâmiyât* 6/4 (2003), 69-84.
- Râgıb El-İsfahânî, Ebû'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. er-. *el-Müfredât fî garîbi'l-Kur'ân*. thk. Safvân 'Adnan ed-Dâvûdî. Dımaşk: Daru'l-Kalem; Daru's-Şâmiyye, 2002.
- Râzî, Ebû Abdillâh Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin er-. *Mefâtîhu'l-gayb*. Beyrût: Dârü İhyâi't-Türâs el-Arabî, 1420.
- Râzî, Ebû Abdillâh Zeynüddîn Muhammed b. Ebî Bekr b. Abdilkâdir er-. *Muhtârü's-Sıhâb*. thk. Yusuf eş-Şeyh Muhammed. Beyrut: el-Mektebetü'l-asriyye, 1999.
- Süyûtî, Ebû'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-. *el-İtkân fî 'ulûmi'l-Kur'ân*. thk. Muhammed Ebû'l Fazl İbrahim. b.y.: Heyetü'l Mısriyye, 1974.
- Şâfiî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İdrîs b. Abbâs eş-. *Tefsiru İmâm eş-Şâfiî*. thk. Ahmed b. Mustafa El-Ferrân. Suudi Arabistan: Dârü't-Tedmiriyye, 2006.

- Şâtıbî, Ebû İshâk İbrahim b. Mûsâ. *el-Muvâfakât fî usulî's-şerîa*. çev. Mehmet Erdoğan. 4 Cilt. İstanbul: İz Yayıncılık, 2003.
- Şevkânî, Muhammed b. Alî b. Muhammed b. Abdullah eş-. *Fethü'l-kadîr*. Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 1414.
- Şimşek, M. Sait. "Kur'an'da Nesh Meselesi". *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2 (1986), 235-248.
- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd b. Kesîr b. Gâlib el-Âmülî et-. *Câmi'ü'l-beyân an te'vîli'l Kur'an*. thk. Ahmed Muhammed Şakir. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2000.
- Topaloğlu, Bekir. "Yûsuf Sûresi". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. C. 44. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
- Türcan, Selim. *Neshin Problematik Taribi*. Ankara: Otto Yayınları, 2017.
- Yavuz, Yusuf Şevki - Çetin, Abdurrahman. "Ayet". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. C. 4. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.
- Zeccâc, Ebû İshak İbrahim bin es-Serrî ez-. *Me'ânî'l-Kur'an*. thk. Abdulcelil Şelebi. Beyrut, 1988.
- Kur'an-ı Kerim Meâli*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 25. Baskı., 2013.
- Türkçe Sözlük*. Türk Dil Kurumu, 10. Baskı., ts.